

samen[®]

Amsterdamsche Coöperatieve Woningvereniging 'Samenwerking' B.A.

December 2019

Fotoserie: Samenwerking bij nacht, Patricia Kockelkorn

Inhoud

05 Redactioneel

07 Bestuurscolumn

Nog geen woorden, maar wel een staatsiefoto.

08 Willem Sandberg

Een eeuwige kwajongen.

18 De geschiedenis van Samenwerking

Jan-Willem Kluit pakt de draad weer op.

20 Estafettecolumn

Een geheimzinnige oude dame in Het Nieuwe Huis.

22 Brieven van leden

Kees Boas wil de voeg redden.

26 Oproep van de redactie

Boeken over het oude 'Oud-Zuid'.

28 Gedicht

Mijn vaderland - grond van mijn zijn.

30 Uit het kantoor

Met een dankwoord van Piet de Reus.

Foto: Reinder Tonkens

Redactioneel

Het zijn de spreekwoordelijke donkere dagen voor Kerst. Onze huisfotograaf Patricia Kockelkorn brengt dat in beeld door 'Samenwerking bij nacht' op de gevoelige plaat vast te leggen. Ons dorpje rond de hof in het zachte geeloranje schijnsel van ouderwetse straatlantaarns krijgt een haast Anton Pieck-achtige uitstraling. Ook zonder de kerstkaartsneeuwdeken over het plantsoen en de omringende rode daken. Ach, hoe poëtisch is dit alles. Een vereniging lijkt na een tumultueus jaar eindelijk tot rust gekomen. Stilte na de storm.

Het nieuwe bestuur is nog zo kersvers dat er nog geen bestuurscolumn in deze editie van SAMEN staat. Maar wel een staatsiefoto op en rond het bestuursmeubilair van onze vroede vaderen met in het midden de zetel waarop ooit Harke Keegstra gedurende veertig jaren de voorzittershamer hanteerde en onze coöperatie met vaste hand door zware tijden heen loodste. Wie zich in die periode zou willen verdiepen raden wij aan de doctoraalscriptie over de geschiedenis van ACW Samenwerking van 1908-1948 van Jan-Willem Kluit te raadplegen. SAMEN had een gesprek met hem over zijn voornemen de draad weer op te pakken en ook de periode na 1948 in kaart te brengen.

In onze serie over 'bekende Samenwerkers uit het verleden' is onze redacteur Leo Pauw ditmaal in het leven van Willem Sandberg gedoken. Eén editie van SAMEN bleek ontoereikend om het bijzondere leven van deze markante man, die een korte periode een van de eerste huizen van Samenwerking bewoonde, te beschrijven. Daarom zult u het tweede deel, beginnend bij de Tweede Wereldoorlog, pas in het maartnummer van SAMEN kunnen lezen.

In dit nummer dus geen bestuurscolumn, maar wel andere ouwe getrouwen: de estafettecolumn, deze keer van radioman Jacques Klöters, en de rubriek Mededelingen uit kantoor van onze directeur. Tevens een dankwoord van Piet de Reus van de Technische Dienst voor alle stoffelijke en onstoffelijke blijken van waardering die hem ter gelegenheid van zijn pensionering ten deel zijn gevallen.

Een initiatief dat bij aanvang veelbelovend leek, maakt die verwachting vooralsnog niet waar. Op de in het septembernummer van SAMEN gestarte rubriek Vraag & Aanbod is nog geen enkele reactie binnengekomen. Geen aanbod en geen vraag. Daarom brengen wij nogmaals deze rubriek onder uw aandacht. Dus als u in plaats van overal briefjes in bussen te moeten doen of uw digitale adressenbestand aan te spreken, gebruik zou willen maken van de kolommen van SAMEN, dan bent u van harte welkom. Als u nog eens wilt nalezen wat de bedoeling van deze rubriek is, bekijk dan pagina 19 van het septembernummer. En nu we het toch over oproepen hebben, de redactie van SAMEN vraagt uw medewerking in het vinden van boeken over 'het oude Oud-Zuid'. Als voorbeeld neemt SAMEN het boek 'De Van Breestraat' van Rudolf Dekker onder de loep. In het septembernummer van SAMEN schreef estafettecolumnist Kees Boas over de man en de straat, Joh. M. Coenen.

In de rubriek 'Brieven van leden' is deze straat opnieuw zijn onderwerp van bespreking. Boas constateerde een opvallend kleurverschil in de oorspronkelijk egaal gelige gevelwand van het blok van de architect Staal. Hij voerde daarover een mailwisseling met de projectleider groot onderhoud van Samenwerking en doet hiervan verslag in zijn ingezonden brief, voorzien van twee foto's ter adstructie. SAMEN vroeg de directeur om zijn reactie, maar deze zag daar van af omdat hij niet publiekelijk in discussie wilde gaan over dit soort aangelegenheden.

Pieter Hofman, bewoner van Samenwerking, schreef ons dat hij de afgelopen jaren met regelmaat aan leden van de Syrische familie Albarho (zijn overburen) Engelse en Nederlandse les had gegeven. "Een werkelijk fantastische ervaring. Een ervaring die ik overigens deel met veel van onze burens", liet hij ons weten. "Deze week werd ik getraakteerd op een aangrijpend gedicht. Een gedicht dat Shams ALI (meisjesnaam van de vrouw des huizes) in het Syrisch had gemaakt. Dit is, in nauwe samenspraak met Ria Lintjens, vertaald naar het Nederlands. Mij leek het goed als meer mensen van dit werk nota zouden kunnen nemen." Aan zijn verzoek of de redactie dit gedicht zou willen publiceren hebben wij volgaarne gevolg gegeven.

De deadline voor bijdragen aan het maartnummer van SAMEN is 1 februari. De redactie wenst u goede feestdagen en een voorspoedig 2020.

Geen woorden

Maar wel al een staatsiefoto

V.l.n.r. Misha Breur (penningmeester/secretaris), Jojo Mulder (vastgoed), Joachim Driessen (voorzitter), Maartje Hoogschagen (wonen en communicatie), Daniëlle van Haastrecht (wonen en communicatie).
Foto: Reinder Tonkens.

Wil Sandberg

Een eeuwige kwajongen (deel 1)

Leo Pauw

08

In de huizen van Samenwerking wonen sinds jaar en dag meer of minder bekende Nederlanders. In deze rubriek staan we zo nu en dan stil bij enkele van die 'bekende Samenwerkers' uit het verleden, om zo tegelijkertijd de geschiedenis van dit stukje Amsterdam te belichten. In deze bijdrage stellen we scherp op Wil Sandberg (1897-1984), grafisch ontwerper, verzetsman maar toch vooral bekend als de roemruchte directeur van het Stedelijk Museum.

Daniël de Langestraat 14

Wil Sandberg kwam op zijn 26^e in een huis van Samenwerking te wonen, in de Daniël de Langestraat, op nummer 14, tweehoog. Hij bleef er maar drie jaar, van 1923 tot 1926. Waarschijnlijk een van de eerste bewoners dus. Toen ik voor de voorbereiding van dit stuk een foto stond te maken van het betreffende huis, vroeg een jongeman - een dertiger schat ik - op licht argwanende toon wat ik daar aan het doen was. Toen ik hem vertelde dat ik een

stukje ging schrijven over Sandberg die hier ooit gewoond had, verdween weliswaar de argwaan, maar er kwam een wat glazige blik voor in de plaats. Zo bekend is Wil Sandberg blijkbaar niet meer dat hij nog voortleeft in de geest van de dertigers van nu. Maar voor mensen van mijn generatie was hij een zeer markante figuur in de Amsterdamse kunstwereld. Het duurde overigens wel even voordat hij zijn bestemming gevonden had.

EEN DUBBELE ADELIJKE AFKOMST

Jonkheer Willem Jacob Henri Berend Sandberg wordt op 24 oktober 1897 geboren in Amersfoort, waar zijn vader gemeentesecretaris is. Wil of Willy, zoals zijn ouders hem noemen, is van twee kanten van adellijke komaf. Zijn vader is een Nederlands-Hervormde jurist, een keurige ambtenaar, zoals tien generaties voor hem. Zijn moeder een pedagoge, met verlichte maar dwingende idealen. Ze zou zich vooral bezighouden met het oprichten van vooruitstrevende verenigingen en bladen op het gebied van kinderverzorging en opvoeding. Vooral de familie van moederskant is eigenzinnig en interessant, met bijvoorbeeld Sandbergs betovergrootvader Johannes van den Bosch, onder meer bekend geworden als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië én als de stichter van de strafkolonie Veenhuizen. En een grootmoeder die in de Lange Nieuwstraat in Utrecht Lenin, Marx en Freud in de boekenkast had staan en tegelijkertijd zo nu en dan een koets naar Willy in Amersfoort stuurde - met een koetsier en palfrenier in livrei - om hem op te halen voor een vakantie.

09

In 1904, als Wil zeven is, wordt zijn vader benoemd tot griffier van de Provinciale Staten van Drenthe en verhuist het gezin met twee dienstboden naar Assen. Hier heeft hij een gelukkige jeugd, al noemde hij zichzelf later *'een iel, linkshandig jochie dat stotterde, veel last had van hoofdpijn en dikwijls het bed moest houden'*. Hij bezoekt er na de lagere school het gymnasium, waar hij zowel alfa als bèta doet, omdat hij nog geen idee heeft welke richting hij later op zal willen. Als 16-jarige jongen leert hij in Assen de schilder en schrijver L.A. Roessingh kennen, bij wie hij twee jaar lang tekenlessen volgt. Hij krijgt - omdat hij de enige uit zijn klas is die zowel alfa als bèta deed - privéles van zijn wiskundelerares, Emy Frankamp, met wie hij een aantal jaar later zal trouwen.

TEGENDRAADS

Teendraads is hij. In zijn lezenswaardige biografie (*Zoeken en scheuren. De jonge Sandberg*) betoogt Max Arian dat Sandberg zichzelf tijdens zijn leven voortdurend als een guitige kwajongen heeft neergezet. Een ondeugend kind dat de boel op stelten komt zetten. Hij verzet zich tegen veel. Op zijn zestiende keert hij zich af van het geloof van zijn ouders (hij komt vanaf dat moment pas bij het ontbijt aan tafel als de Bijbellezing voorbij is). Op zijn 19^e stelt hij zijn vader teleur door geen rechten te gaan studeren, zoals de gewoonte was in de familie (zijn vader had al een naambordje met 'Mr. Willem Sandberg' voor hem klaar liggen in zijn bureaula). Eenmaal in militaire dienst breekt hij de officiersopleiding af door - anti-monarchaal als hij is - te weigeren de eed op de koningin af te leggen. Na zijn dienst verhuist hij naar Amsterdam waar hij aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunst een opleiding tot kunstschilder wil volgen. Al na vijf maanden houdt hij het daar voor gezien ('... daar was dan een professor die altijd in je werk zat te krabben'). Hij heeft meer aan de privélessen van Herman Gorter en het lezen van het blad *De Stijl* van Mondriaan en Van Doesburg. Op zijn 22e trouwt hij tot verrassing van iedereen met zijn bijna dertien jaar oudere wiskundelerares en gaat onmiddellijk met haar op reis, dankzij de toelage van zijn welgestelde ouders. Eerst verblijven ze een tijd in Zwitserland, vervolgens reizen ze door naar Italië, deels te voet, deels per trein. Een tijd lang wonen ze in Pisa, waar Wil veel schildert en tekent.

Emy en Wil in Pisa, Italië, 1921.

DE MAZDAZNAN-BEWEGING

In Italië krijgt Sandberg, als altijd kwakkelend met zijn gezondheid, weer last van problemen aan zijn neusholte en zijn schildklier. Om herstel te zoeken trekken ze naar een 'Naturheilsanatorium' in Jungborn in de Duitse Harz, waar hij leert gedurende langere tijd te vasten, hetgeen hem in zijn ogen genas van al zijn lichamelijke en psychische aandoeningen. Emy is inmiddels zwanger en eind 1921 vestigen ze zich in Zwitserland, in Herrliberg, een dorp vlakbij Zürich. Hier bevond zich het Europese centrum van de internationale Mazdaznan-beweging, een op de natuurgeneeswijze gebaseerde spiritualistische stroming. Ze voelen zich erdoor aangetrokken; Emy om de spirituele kant van de beweging, Wil meer om de praktische richtlijnen op het gebied van voeding en vasten.

Aankomst van Meester Dr. Ha'nish in Herrliberg; tweede van rechts Wil Sandberg.

De Mazdaznan zal de komende vier jaar hun leven volkomen gaan beheersen. Alles in Mazdaznan staat in het teken van zuiverheid. Vegetarisme en vasten worden gezien als een manier om het lichaam zuiver te houden. Op hoogtijdagen is iedereen in het wit gekleed. Die reinheid past goed bij de Sandberg zoals die zich later zou ontwikkelen: de man van de witte muren, de rechte lijnen en de bewonderaar van de ideeën van *De Stijl*.

In Herrliberg wordt op 30 januari 1922 hun dochter Helga geboren. Op de drukkerij van de beweging doet Sandberg zijn eerste ervaring op als typograaf, én hij raakt bevriend met de bevlogen Bauhaus-kunstenaar en Mazdaznan-aanhanger Johannes Itten. Uiteindelijk wordt het vreemde leven in Herrliberg hen te veel en keren ze in april 1922 terug naar Nederland. Na een korte periode in Assen, verhuizen ze in maart 1923 naar Parijs, waar Wil tekenlessen zal volgen. Hun verblijf daar duurt nog geen jaar. Ze houden zich nog steeds volop bezig met Mazdaznan en Sandberg reist in de zomer van 1923 nog een keer naar Herrliberg. Die zomer is daar ook Dr. Ha'nish, de grote leider, op bezoek, die Sandberg opdraagt om een vernieuwde afdeling in Nederland op te zetten.

DANIËL DE LANGESTRAAT 14-2

12 Het gezin verhuist weer naar Amsterdam, naar de Daniël de Langestraat, waar Sandberg zich gaat wijden aan zijn propaganda-arbeid voor de beweging. In de kelder komt een soort drukkerijtje met een voorloper van een stencilmachine. Hier worden kleine foldertjes gedrukt en vanaf 1925 het 'Mazdaznan Maandblad'. Sandberg geeft veel lezingen door heel het land, en mensen kunnen bij hem literatuur opvragen, huismiddeltjes bestellen en kookcursussen volgen. In de loop van 1925 bouwt hij zijn beweging uit tot twaalf afdelingen in Nederland. Op de Daniël de Langestraat houdt hij elke maandag van twaalf tot een uur spreekuur, en elke maandagavond is er een samenkomen. Op zondag preekt hij in de Vondelstraat in zijn witte zijden hemd en zingt de gemeente blijmoedig-stichtelijke liederen. In het maandblad verschijnen vooral teksten van Dr. Ha'nish, met een veelal twijfelachtige inhoud. Zoals in wel meer esoterische stromingen in die tijd leidden de verdoorgevoerde ideeën over zuiverheid tot een angstaanjagende rassenleer over het belang van een zuiver blank ras. Sandberg sprak later liever helemaal niet meer over Mazdaznan, en benadrukte dat het hem ging om de natuurlijke levenswijze.

In de zomer van 1926 komt er een abrupt einde aan deze periode. In juni 1926 zou het Mazdaznan-centrum vanwege de groei van de beweging van de Daniël de Langestraat verhuizen naar de Stadhouderskade 130, waar ook het gezin Sandberg kon gaan wonen. Maar het loopt anders. Sandberg wordt in zijn rol als

priester en goeroe behoorlijk aanbeden, vooral door vrouwen. Lida Augustin-Swanefeld is er een van. Wil en Lida vallen voor elkaar. Opnieuw een 'oudere' vrouw - ze is op dat moment 40, Wil net 27 - met een man en twee kinderen. De situatie leidt ertoe dat Sandberg onttroond wordt als de Nederlandse leider van de Mazdaznan-beweging.

Emy, Wil en dochter Helga op de Reijnier Vinkeleskade, 6 april 1924.

GRAFISCH ONTWERPER

Hij kan opnieuw beginnen. Hij is zijn gezin, zijn huis en zijn positie kwijt. Hij heeft geen studie gedaan, geen vak geleerd, geen werk en heeft nauwelijks perspectief. In augustus 1926 betrekken Lida en Wil een woning aan de Hoofdweg, op nummer 310, driehoog, vlakbij het Mercatorplein. Na een tijdje komen de twee kinderen van Lida ook bij hen wonen. Het huwelijk met Emy wordt ontbonden en enige tijd later hertrouwt Wil met Lida. De relatie van Sandberg met zijn dochter Helga, die bij haar moeder blijft, is problematisch en zal nooit meer echt herstellen.

Zijn ouders blijven hem financieel steunen, waardoor het voor hem mogelijk is om weer op reis te gaan. Dit keer naar Wenen waar hij opnieuw tekenlessen neemt. Hij volgt er ook een aantal colleges

psychologie, en maakt kennis met de socioloog Otto Neurath, die bezig was met 'beeldstatistieken': de visuele weergave van statistische gegevens. Sandberg waardeert deze combinatie van toegepaste kunst en sociale wetenschap en begint de typograaf in zichzelf te ontdekken. Hij zet zijn tekentalent in voor het maken van grafieken en aardrijkskundige platen, en eind 1928 zijn er in een expositie over 'Arbeid voor Onvolwaardigen' in het Stedelijk Museum drie grote grafische voorstellingen van zijn hand te zien. Tussen 1928 tot 1938 is Sandberg in hoofdzaak actief als grafisch ontwerper; uiteindelijk vooral voor de PTT. In 1932 was hij lid geworden van de VANK, de Nederlandsche Vereeniging van Ambachts- en Nijverheidskunstenaars. Hierin is hij zeer actief. Hij zit in verschillende commissies en treedt na verloop van tijd ook toe tot het bestuur. In april 1933 verhuist hij met Lida en haar kinderen naar de Maasstraat op nummer 80.

HET STEDELIJK MUSEUM

14 De manier waarop Sandberg zich voor de kunstenaarsvereniging VANK inspant, trekt de aandacht van de directeur van het Stedelijk Museum, C.W.H. Baard. De VANK had het recht jaarlijks een tentoonstelling te presenteren in het museum en Sandberg krijgt enkele malen de gelegenheid exposities in te richten. Hij is inmiddels bevriend geraakt met veel verschillende kunstenaars, zoals de architecten Gerrit Rietveld en Mart Stam. In mei 1936 organiseert Sandberg een grote tentoonstelling over het werk van Theo van Doesburg, die vijf jaar daarvoor was overleden. Via zijn weduwe Nelly van Doesburg maakt hij in de jaren die volgen kennis met de groten van de moderne kunst in die dagen. Sandberg is, zoals gezegd, in deze periode maatschappelijk enorm actief. In zijn zakagenda van 1936 noteert hij een lijstje van veertien functies: niet alleen zit hij in het bestuur en diverse commissies van de VANK, maar ook in het bestuur en in commissies van het Genootschap voor Reclame, in het bestuur van de Kunstnijverheidsschool én in de organisatiecommissie voor het Nederlands paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Parijs van 1937. Als bestuurder en netwerker leert hij zo steeds meer mensen in de (internationale) kunstwereld kennen. In 1936 wordt Baard opgevolgd door D. C. Röell. Deze biedt Sandberg na een jaar een vast dienstverband aan als conservator

en adjunct-directeur van het Stedelijk Museum. Een van zijn eerste manifestaties, na zijn aantreden op 1 januari 1938, is een grote tentoonstelling 'Abstracte Kunst', waarvoor hij in Parijs ter voorbereiding op bezoek gaat bij kunstenaars als Mondriaan, Kandinsky en Brancusi. Ook op het gebouw drukt hij gelijk zijn stempel. In de zomer van dat jaar laat hij het trappenhuis en een deel van het interieur wit schilderen. Zijn directeur durfde het niet zonder toestemming van het gemeentebestuur. 'Neem een week vakantie', zei Sandberg, 'ik neem de verantwoordelijkheid wel op me'. Hij weet een woedende burgemeester te sussen door hem, met een natte vinger te laten zien dat de verf afwasbaar was. Het werd er nooit afgewassen, het zit er nu nog.

15 Als grafisch ontwerper verzorgt hij, zoals hij dat later zou blijven doen, bij vrijwel alle tentoonstellingen ook de vormgeving van de catalogi en affiches. Sandberg heeft zijn bestemming gevonden. Na zo'n veertig jaar zoeken naar wie hij is en wat hij kan, is hij aangeland op een plek waar hij al zijn interesses en talenten kwijt zal kunnen. En dan breekt de Tweede Wereldoorlog uit. Hoewel hij al 43 jaar is, toch zullen zijn ervaringen in de oorlog hem, meer dan welke andere gebeurtenissen in zijn leven ook, vormen. Daarover meer in deel 2 in het volgende nummer van SAMEN.

Foto's: collectie Max Arian, behalve de foto van de Daniël de Langestraat (Leo Pauw).

Zelfportret Wil Sandberg, plm. 1920 (collectie Stedelijk Museum).

Foto: Patricia Kockelkorn

De geschiedenis van Samenwerking

Els van Eijden

Jan-Willem Kluit schreef in 1987 zijn afstudeerscriptie over de geschiedenis van Samenwerking in de jaren 1908 tot 1948. Onze vereniging is ontstaan uit de behoefte om woningen te bouwen voor mensen voor wie de Woningwet van 1901 niet gold. Voor hen waren er destijds geen alternatieven. Er is veel belangstelling voor deze scriptie en daarom gaat Kluit deze na zijn pensionering omwerken tot een versie voor een breder publiek en tegelijk de periode na 1948 beschrijven. SAMEN sprak met de inmiddels 63-jarige historicus, die altijd heeft gewerkt in de volkshuisvesting, in zowel Amsterdam als Rotterdam. Hij werkt nu bij Stichting Stadgenoot als beleidsadviseur.

18

Kluit beschreef in zijn scriptie dat de initiatiefnemers sterk waren verweven met het gemeentelijk apparaat. Zij waren zelf hogere ambtenaren, met in hun midden bijvoorbeeld J.W.C. Tellegen, die destijds als directeur van Bouw- en Woningtoezicht een van de eerste woningen betrok aan de Nicolaas Maesstraat. Toen hij in 1915 burgemeester werd, bleef hij nog enige tijd wonen bij Samenwerking. En uiteraard besteedde hij ook aandacht aan Harke Keegstra, de oprichter van Samenwerking, directeur van de Gemeentegiro en daarnaast veertig jaar lang onze bestuursvoorzitter. In het gesprek dat SAMEN met hem had noemt Kluit als eerste thema van zijn scriptieonderzoek de ‘verstatelijking’. “Na de bouw aan de Moreelse- en de Obrechtstraat, die grotendeels met particuliere middelen werd gefinancierd, slaagde Samenwerking er in de Eerste Wereldoorlog in om financiële hulp van de overheid te krijgen. Dit ondanks het feit dat Samenwerking geen woningbouwvereniging was zoals bedoeld in de Woningwet van 1901. Deze grootschalige staatshulp voor een middenklasse-vereniging was uitzonderlijk. Samenwerking kreeg hiermee als coöperatieve vereniging een speciale verhouding tot de overheid”, aldus Kluit.

Met bovengenoemde burgemeester Tellegen en wethouder Wibaut durfde Samenwerking in 1917 vervolgens de bouw van de volgende 800 woningen aan. En dat alles onder leiding van vooraanstaande architecten, zoals Van Epen en Van den Nieuwen Amstel, die vaak lid waren van de gemeentelijke Schoonheidscommissie. Toen die bouw klaar was, kostte het Samenwerking echter grote moeite om bewoners te vinden voor de relatief dure huizen. Daarom ging men de kwaliteit van de woningen verhogen door wastafels en douches aan te brengen. Ook werd het coöperatieve zelfbeeld aangeprezen. Dit ‘beschavings-offensief’ van de vereniging over met name de inrichting van de woning, vormt het tweede thema dat Jan-Willem Kluit in zijn scriptie behandelde. “Er waren al modelkamers ingericht om leden over te halen om verantwoorde en kunstzinnige meubelen aan te schaffen. Maar in 1921 ging de zendingsdrang nog verder, want toen werkte Samenwerking mee aan een tentoonstelling in het Stedelijk Museum over woninginrichting, hoewel de meubels eigenlijk alleen binnen handbereik waren van de gegoede middenklasse”, aldus Kluit. Dit offensief heeft niet geleid tot een eenduidige woninginrichting.

19

En tenslotte brengt Kluit de oorlogsjaren en de geruisloze verdwijning van de Joodse leden in beeld; een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de vereniging. Samenwerking liet deze ramp gelaten over zich heen komen en deed na de oorlog niets om de enkele Joodse bewoners die de kampen overleefd hadden tegemoet te komen. Dat deden - op een enkele uitzondering na - de andere woningbouwverenigingen ook niet. Maar wij hadden meer Joodse leden: een achtste deel van de bewoners werd door de Duitsers weggevoerd. “Van Samenwerking had na de oorlog meer inlevingsvermogen verwacht mogen worden”, concludeert Kluit. “Waardoor is Samenwerking die bijzondere vereniging?” Deze en andere vragen worden in de scriptie van Jan-Willem Kluit uitgediept. In een nieuwe uitgave wil hij beschrijven hoe het na 1948 verder ging met de coöperatieve idealen en of deze uiteindelijk zijn ingehaald door een meer individualistische visie op het wonen. Jan-Willem Kluit zal het komende jaar starten met zijn vervolgonderzoek. Er zal te zijner tijd een gedachtewisseling met hem georganiseerd worden; als u daaraan deel wilt nemen, meldt u dan aan bij info@samenwerking.org. Klik [hier](#) als u de scriptie wilt lezen of ga naar de website van Samenwerking en kijk onder publicaties.

Juffrouw Van Stolk

Jacques Klöters

Er woonde een geheimzinnige oude dame in Het Nieuwe Huis, een groot flatgebouw voor alleenstaande dames op het Roelof Hartplein. Maar ze woonde ook om de hoek in een benedenhuis. Dat was raar, iemand die in twee huurhuizen tegelijk woont.

's Middags verscheen ze op straat. Ze was slecht ter been en met langzame passen, ondersteund door een wandelstok met gele, dikke handvaten, liep ze van het Roelof Hartplein, langs de grote eetzaal van Het Nieuwe Huis, langs de fietsenzaak van Nieuwenhuis en het postkantoor de driehonderd meter naar haar huis in de Gerard Terborgstraat. Een majestueuze gestalte, gekleed in een chique mantel. Maar haar kortgeknipte haar, een gebatikte shawl en haar tas die met een riem om haar lichaam zat, gaven haar ook iets artistieks. De hele buurt kende haar als juffrouw Van Stolk. Ze was een ongehuwde kleuterjuffrouw geweest en beeldhouwster.

Aan de Gerard Terborgstraat 34 stonden de ramen aan de straatzijde open. We keken over de vensterbank en zagen een kamer vol speelgoed, een grote hoeveelheid kinderen die legpuzzels maakten, met poppen speelden of met blokken bouwden. In de tuin stond een Indianenwigwam. Juffrouw Van Stolk zat in een grote stoel en las prentenboeken voor aan een tros kinderen om haar heen. Mogen we binnenkomen juffrouw Van Stolk? - Alleen als je over de vensterbank kunt klimmen. Ik gaf mijn broertje een kontje en trok mezelf op. Doe je natte schoenen maar in de gang. Mogen we met water spelen? U heeft toch bootjes in de badkamer? Juffrouw Van Stolk was heel lief, alles mocht bij haar, maar we moesten wel alles weer opruimen. Bepaald speelgoed kwam er bij haar niet in. Klapperpistolen, rubber messen, speelgoed dat zelf speelde op batterijen zoals Electro. Onverantwoord. Goed speelgoed was van hout. Een van de fijnste dingen van juffrouw Van Stolk

was dat ze mijn naam zo mooi uitsprak. Ze sprak heel daftig en bij haar was ik niet Sjakie maar iets als Zjoewaak. Ik vond dat we daardoor een voornaam omgang hadden. Veel later, als student, kwam ik tegenover haar te wonen en groette ik haar niet meer. Zo vol van geleerdheid en zo dom.

Beeldje in de hal van Het Nieuwe Huis, gemaakt door Sara van Stolk.
Foto: Kees Boas

Sara Lydia van Stolk is op 92-jarige leeftijd gestorven. Nu zou ik er wat voor geven om nog een middag bij haar te kunnen zijn. Ik zou haar vragen of ze al die jaren pijn heeft gehad bij het lopen. Ik zou haar vragen hoe iemand van Rotterdamse adel in Amsterdam verzeild raakte. Ik zou dingen willen horen van voor 1900, ze was immers in 1888 geboren. Of kasteel Rhoon echt eigendom van haar familie was, of het Van Stolkpark naar haar genoemd was, of haar vader J.B. van Stolk de oprichter was van het Museum Van Stolk. Of ze wel eens bij haar grootmoeder Jeanette Christine

van Hoboken was geweest die in de villa Dijkzicht woonde op het landgoed Hoboken, waar nu een hele Rotterdamse stadswijk en een ziekenhuis ligt. Hoe het was om op te groeien in een van de rijkste families van Nederland en dan nu zo karig te leven als zij deed. Of ze wel eens een grote liefde in haar leven had gehad en waarom ze nooit getrouwd was en geen kinderen had. Ik zou met haar meewillen naar haar kamer in Het Nieuwe Huis, dat geheimzinnige flatgebouw dat ik mijn hele leven ken, maar waar ik nog nooit in geweest ben. Daar zou ik haar werk willen zien. Want daar zat ze natuurlijk te beeldhouwen 's morgens vroeg, voordat juffrouw Van Stolk 's middags naar haar binnengeklommen kinderen ging, waar ik er een van was.

Jacques Klöters geeft het stokje door aan Els Kloek, historica en de vrouw achter '1001 vrouwen'.

Red de voeg

De beelddenker kijkt

Kees Boas

In het septembernummer van Samen werd ik geïntroduceerd als een 'echte beelddenker'. Bij deze een tweede bijdrage, hopelijk van duidelijker foto's voorzien dan in de vorige aflevering met de beschrijving van een foto uit de 20-er jaren van de Joh. M. Coenenstraat (pag. 18 van het september-nummer). De beschreven details waren verdwenen in de grijze inkt-pixels van het drukwerk. Die foto had enige malen groter moeten zijn om de in de tekst beschreven waarnemingen te kunnen delen met de lezers. Helaas. Maar in deze bijdrage aan SAMEN een, iets minder leuke, ja verontrustende waarneming. En ook weer eentje die de Coenenstraat betreft. Om precies te zijn, het 'gele' blok van architect Jan Frederik Staal.

22

Het 'blok van Staal' september 2019, na afloop van de werkzaamheden. Er is duidelijk te zien dat de hoekpartij, naast kleurverschillen in de ronde hoek linksboven, sterk afwijkt van het laatst opgeleverde werk. Dit deel, rechts van het midden en links in de Barth. Ruloffsstraat, is aanmerkelijk geler, zelfs tijdens het nu grauwe najaarsweer. Voor de goede orde: het betreft dezelfde steen, echter alleen door het voegen met een andere kleur geeft het totaalbeeld een andere tint.

Het afgelopen jaar stond het blok in de steigers om gevel- en schilderwerk uit te voeren. Nu de werkzaamheden zijn afgerond komt er een subtiele, en naar blijkt, een desastreuze fout in het uitgevoerde werk tevoorschijn. Het bouwwerk dat - zoals meer werken van Staal en zijn tijdgenoten - werd opgetrokken met een gele gemêleerde baksteen en voorzien van gele voegen. Die gele okerkleurige voeg gaf een soort 'gouden gloed' over het gebouw, vooral als de zon erop scheen. Het was vaak een foto-momentje voor de passanten die dit monument op waarde konden schatten. Zo was het, maar is het niet meer. Als je nu vanaf de Beethovenstraat over de brug komt, blijkt een deel van de pregnante hoek van de Joh. M. Coenenstraat en Bartholomeus Ruloffsstraat veranderd te zijn in een smoezelige grijze gevelpartij. Ik woon daar, dit viel me op, en ging op onderzoek.

In een mailwisseling met de Projectleider Planmatig Onderhoud van Samenwerking werd erkend dat het kleurverschil is ontstaan 'puur door het toepassen van het nieuwe voegwerk'. Het bleek dat tijdens de werkzaamheden de gemeente het werk al had stilgelegd i.v.m. de kleurstelling van de voeg. Bij het verstrekken van de opdracht was het de bedoeling geweest het gehele voegwerk te vervangen door de originele kleur en structuur. Het bestaande voegwerk had een gele samenstelling en ligt iets dieper tussen de steen.

23

Links de originele (iets dieperliggende) gele voeg, rechts de grijze (geborstelde) voeg die wat hoger ligt. Alleen door het kleurverschil van de voegen verandert de tint van de gevel terwijl de baksteen hetzelfde is. Foto's: Kees Boas

Door Monumentenzorg is met betrekking tot Joh. M. Coenenstraat 26 (het deel op de hoek bij de Barth. Ruloffsstraat) het volgende gesteld, en ik citeer hier uit de brief van Samenwerking op mijn vragen hierover: *'...aangegeven dat goed voegwerk behouden moet worden, om schade aan de stenen zoveel mogelijk te voorkomen. Er is geen vergunning afgegeven voor dit deel van de gevel, hetgeen ook geldt voor het ronde geveldeel van de woningen JMC 8.'*

Maar wat betekent nu precies deze aanwijzing van Monumentenzorg? Is er niets meer aan te doen i.v.m. het beschadigen van de stenen en verkeerde voegen? En als dat zo is, is dit dan niet uitstel van executie? Er zal ooit weer iets met de gevel c.q. het voegwerk moeten gaan gebeuren. De tijd, de veroudering zal gewoon doorgaan. En levert jaren wachten een betere baksteen op? Vooral ook omdat bij eerder uitgevoerde werkzaamheden de bakstenen met, mijns inziens, grove methodes werden behandeld en beschadigd? Hier en daar werd wel de passender gele kleur voor het voegwerk gebruikt. Dat dan weer wel. Bij een snelle rondgang in het deel van *Staals meesterwerk* vind ik op diverse plekken in o.a. de Bronckhorststraat nog wel wat meer 'voeg- en baksteenproblemen', waarschijnlijk van al wat jaren geleden.

Ik begrijp als geen ander dat bij het in standhouden van monumentale (woon)gebouwen er niet altijd gewerkt kan worden met mensen die het vak van restaurateur beheersen; we werken niet met restaurateurs, dat zijn metselaars, voegers zijn dat niet. Maar kennis van zaken, zorgvuldigheid en toezicht zijn dan wel essentieel. Deze gebouwen zijn het kapitaal van Samenwerking én cultureel erfgoed van de samenleving. Laten we er zuinig op zijn.

24

25

Foto: Patricia Kockelkorn

Boeken over het oude 'Oud-Zuid'

Leo Pauw

Wie in een huis van de coöperatieve vereniging 'Samenwerking' woont, prijst zich gelukkig. Wonen in dit deel van Amsterdam, en dan doel ik niet alleen op de huizen van Samenwerking, maar in bredere zin wonen in wat nu Oud-Zuid heet, is niet alleen een esthetisch genoegen, maar betekent ook deel uitmaken van een historisch interessante omgeving. Dat blijkt geregeld uit de boeken die verschijnen over wat zich heeft afgespeeld in deze buurt. SAMEN besteedt zo nu en dan aandacht aan een of meer van dergelijke publicaties en roept hierbij lezers op hun bijdrage daar aan te leveren.

26

Vanaf het ontstaan - eind 19e, begin 20e eeuw - hebben veel kleurrijke mensen zich gevestigd in de wijk, van 'onze eigen' Karel van het Reve (op de Reijnier Vinkeleskade) tot Margaretha Zelle, beter bekend als Mata Hari, in de Van Breestraat. In diezelfde straat woonde overigens ook Paul Wilking, alias Pistolen Paultje (die in de laatste jaren van de twintigste eeuw nog even buurman zou zijn van Prins Bernhard jr. van Oranje, maar dat terzijde). En wist u dat Joseph Luns, onze minister van Buitenlandse Zaken in de jaren zestig en later secretaris-generaal van de NAVO, opgroeide in de Valeriusstraat (als zoon van kunstschilder en hoogleraar Huib Luns)?

Voor musici was het begin twintigste eeuw aantrekkelijk om zich in de nabijheid van het Concertgebouw te vestigen. Zo woonde dirigent Willem Mengelberg in de Van Eeghenstraat, componist Alfons Diepenbrock om de hoek in de Johannes Verhulststraat, en in diezelfde straat zou later ook pianiste en componiste Henriëtte Bosmans een woning betrekken. Om maar een paar namen te noemen.

Het gevolg van deze kleurrijke populatie is dat er veel boeken zijn geschreven die zich deels afspelen in de voor ons zo vertrouwde straten.

Mocht u een suggestie hebben voor deze rubriek, dan houdt de redactie zich aanbevolen.

Overigens is de informatie over Mata Hari en Pistolen Paultje ontleend aan het boekje *De Van Breestraat* geschreven door bewoner (van de Van Breestraat) en historicus Rudolf Dekker.

27

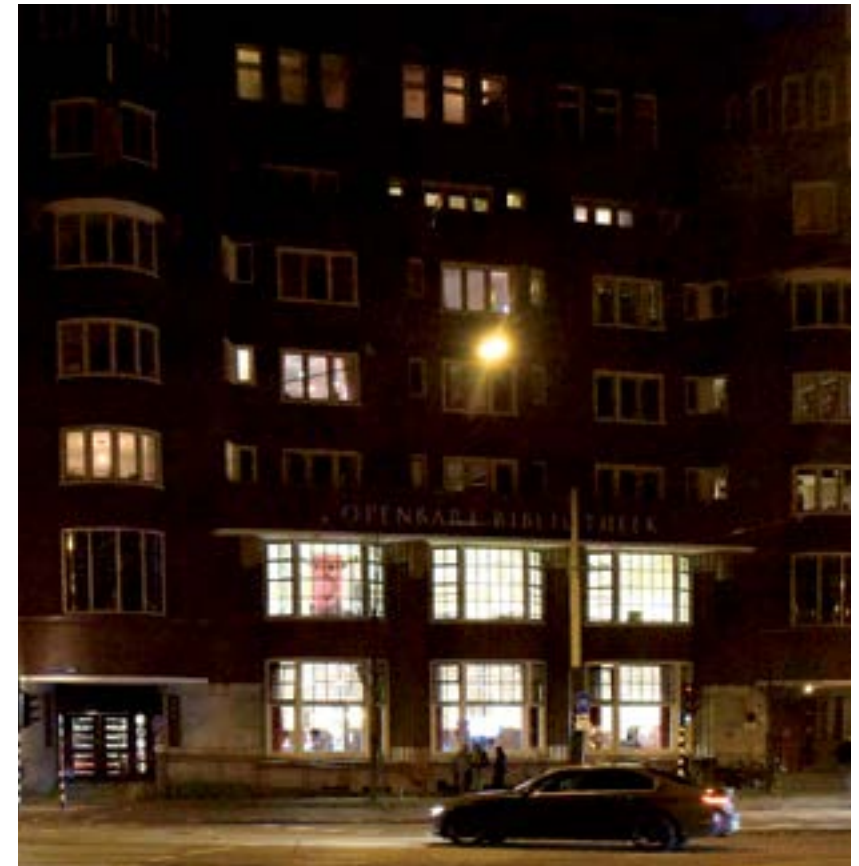

Foto: Patricia Kockelkorn

Gedicht

Shams AL ALI

Ik ben Shams Al Ali en ben vier jaar geleden gevlucht uit Syrië met mijn man en de vier kinderen. Sinds drie jaar woon ik met mijn gezin aan de Harmoniehof. Ik kreeg van mijn opleiding bij het ROC tot Verzorgende de opdracht mijzelf te presenteren voor de nieuwe studiegroep en heb besloten dit te doen in de vorm van een gedicht. Dit gedicht heb ik eerst in het Arabisch geschreven en vervolgens samen met Ria Lintjens, mijn buurvrouw, vertaald in het Nederlands.

MIJN VADERLAND - GROND VAN MIJN ZIJN

Je bent mijn verleden en mijn heden
Op jou ben ik verliefd vanaf mijn eerste dag
Je bent de glimlach van mijn leven
Jouw naam klinkt als een lied.

Toen, lang geleden
Opende ik elke ochtend mijn ogen,
Keek omhoog en wilde de hemel kussen.

De witte geur van jasmijn tilt me op
Ik sla mijn vleugels uit,
Ga vliegen en vlieg... en vlieg... en vlieg
Ik pluk die liefdesbloemen en plant ze
als glimlach op de gezichten van de armen.

Jouw water en jouw grond,
Het geluid van de kerk en de moskee,
De stem van mijn vader,
Alles speelt als muziek in mijn hart.

Mijn land: je was een zonnestraal,
een droom, een liefdesgedicht.
Dit blijf je in mijn gedachten.

Op een dag dooft de zon
Alles wordt donker
Angst verspreidt zich
Geluid van sissende, sluipende kogels
Tranen om verloren bloemen
Om verloren leven, vernietiging alom.

De tenten, gepland op grenzen,
Knuffelen de onschuldige kinderen,
maar zij kunnen het beven van
angst en kou niet stoppen.

Overal is de symfonie van de dood te horen,
de zielen van de doden dansen
op verminkte lichamen
en op het speelgoed van kinderen.

Ik huilde en wist dat de oorlog er was.
Geen plek om te verdwijnen
Mijn moeder, met bebloed hoofd, gescheurde kleren,
toonde mij haar liefde.
"Ga" zei ze. "Vlieg weg van deze mensen met koude zielen.
Een engel zal jou beschermen."

Ik móést vliegen, vervuld van angst,
Mijn hart verscheurd,
Keek niet om,
Op mijn rug een kleine tas vol herinneringen en tranen.

Ik bestond uit honderd vragen.
Het eerste woord is steeds "waarom".
Waarom toekijken terwijl de bossen branden?
Waarom blijft alles zich herhalen?
Waarom leven, hoop en liefde doden?
Waarom vluchten uit een paradijs?
Waarom geen begrip, vriendschap en vergeving?
Ik bén gevlucht; ik héb gekozen.
Toch kwelt mij een grote vraag
Wat doe ik om mens te zijn?
Blijven en vechten om te bewijzen wie ik ben?

Geen antwoord.

Vanuit de hoogte zie ik op het water
Kinderen met oranje vestjes
Ze drijven slapend met een glimlach;
Ze dromen van een toekomst zonder oorlog,
maar de dromen zijn verdrongen.

Uitgeput, met gebroken vleugels land ik op een station.
Rust, geen oorlogslawaai
maar mensen met wantrouwende blikken.
Hun ogen vragen: "Wat kom je doen?"
Ik wilde roepen: Ik ben een mens en
zoek vrede en veiligheid,
geen oorlog maar liefde.

We kunnen elkaar niet verstaan:
Machteloos - onveilig - onzeker - verloren

Toch kwam warmte en liefde op mijn pad.
Mensen voelden mee, gaven steun en troost.
Liefdevolle handen leidden mij naar een veilig strand.
Startpunt van verandering; een keerpunt.

Zwarte kleren leg ik laag voor laag af;
Kleuren verschijnen.
Onomkeerbaar; geen weg terug.
Kracht en moed voel ik groeien.
Ik leer te vertrouwen,
Ik leer te hopen,
Ik leer te durven,
Ik leer wat echte vrijheid is.
Ik sluit vriendschappen.

Een nieuw leven ontwaakt
ondanks de altijd aanwezige pijn van het gemis.
Ik ben herboren uit de baarmoeder van de oorlog.

© Shams AL ALI

Bart Geerink

Uit het kantoor

Ook voor het bureau stonden de afgelopen maanden in het teken van de verkiezingen. Madeleine, Inge en Astrid hebben ervoor gezorgd dat alle kandidaten (in totaal 27!) zich op een goede manier hebben kunnen presenteren en dat de verkiezingen vlekkeloos zijn verlopen. De opkomst was drie keer zo hoog als bij de vorige verkiezingen. Dat geeft aan dat er grote betrokkenheid bij de leden is. Het was natuurlijk voor het bureau ook spannend wie er in het nieuwe bestuur zou komen. We hebben er alle vertrouwen in dat de samenwerking met het nieuwe bestuur goed gaat verlopen.

30

We hebben op 18 oktober afscheid genomen van Piet de Reus met een etentje in zijn woonplaats Volendam. Het was een mooie avond waar Piet met volle teugen van heeft genoten. Hij heeft een prachtig cadeau gekregen van de bewoners van Samenwerking. Lucie Zuiderwijk is hiervoor een actie gestart waar veel bewoners gehoor aan hebben gegeven.

Arianne van der Doelen is op 4 november gestart als nieuwe senior medewerkster Financiën. Zij zal zich vooral met begroting, jaarrekening en andere financiële zaken bezig gaan houden.

De gemeente Amsterdam heeft het Actieplan Wooncoöperaties gestart. Zij wil 10% van de nieuwbouw in Amsterdam door wooncoöperaties zoals Samenwerking laten bouwen.

Op een avond in Pakhuis de Zwijger hebben wethouder Ivens en projectleider Maarten van Poelgeest (oud-wethouder) de plannen gepresenteerd. Ik heb namens Samenwerking verteld dat Samenwerking na 110 jaar nog altijd een springlevende vereniging is.

De vele vrijwilligers zorgen voor tuinonderhoud, De Coenen, SAMEN en nog veel meer. Er is zorg voor elkaar en onze democratie is levendig als altijd. Uitbreiding van bezit ligt gevoelig in de vereniging. Er komen weer kansen aan als het aan de gemeente ligt en mijn advies is om die deur open te houden.

Tenslotte, het planmatige onderhoudswerk voor dit jaar zit er bijna op. Volgend jaar zijn er weer nieuwe complexen aan de beurt.

We proberen als bureau de overlast zoveel mogelijk te beperken.

Daarvoor gaan we volgend jaar nog meer een beroep doen op bewoners om ons daarbij te helpen. Dat doen we door bewoners te vragen zich te organiseren in een commissie of klankbordgroep zodat ze voor ons gesprekspartner kunnen worden.

DANKWOORD VAN PIET

31

Beste bewoners/ledenraadsleden,
Via deze weg wil ik jullie bedanken voor alle kaarten/cadeaus/bloemen en de donatie. Het was echt overweldigend, ik waardeer dit ook enorm. Een extra dank gaat naar Lucie Zuiderwijk die dit allemaal op touw heeft gezet. Ik ga jullie vast allemaal missen maar op dit moment ga ik heerlijk genieten van de rust (geen werk, verplichtingen), mijn familie en kleinkind, de puppy, de caravan en werken aan alle klussen in en rondom het huis. Nogmaals bedankt en wie weet tot ziens.

Groetjes,
Piet de Reus

Amsterdamsche Coöperatieve Woningvereniging "Samenwerking" B.A.
Roelof Hartstraat 42, 1071 VK, Amsterdam, www.samenwerking.org, 020 66 285 84
Redactie: Jacques Bettelheim, Els van Eijden, Leo Pauw, Reinder Tonkens en
Co Welgraven. E-mail: redactiesamen@samenwerking.org Ontwerp: joseph plateau.
Fotografie: Patricia Kockelkorn. Drukwerk: Straatsma PMS.